

SOVET HOKIMIYATINING DASTLABKI YILLARIDA KATTAQO‘RG‘ON XO‘JALIGI

Adizov Shavkat Sattorovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Kattaqo‘rg‘on hududining xo‘jalik hayoti, agrar munosabatlar, dehqonchilik va sug‘orish tizimi, an‘anaviy ishlab chiqarish shakllari hamda yangi iqtisodiy boshqaruv tartiblarining joriy etilishi tahlil qilinadi. 1917-1924-yillarda yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar, urush va iqtisodiy beqarorlikning mahalliy xo‘jaliklarga ta‘siri, davlatning yer-suv munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan choralari tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shuningdek, Kattaqo‘rg‘on xo‘jaligining o‘ziga xos jihatlari Samarqand vohasidagi umumiy iqtisodiy jarayonlar bilan qiyosiy o‘rganish masalalariga e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Kattaqo‘rg‘on, sovet hokimiyati, xo‘jalik, dehqonchilik, yer-suv munosabatlari, sug‘orish, agrar siyosat, yangi iqtisodiy siyosat, Samarqand vohasi.

Аннотация. В статье анализируется хозяйственная жизнь Каттакурганского региона в первые годы советской власти, включая аграрные отношения, земледелие, ирригационную систему и изменения в управлении местным хозяйством. Рассматриваются последствия политических преобразований 1917-1924 годов, экономической нестабильности и мероприятий новой власти в сфере земельно-водных отношений. Особое внимание уделяется необходимости изучения специфики хозяйственного развития Каттакургана в контексте общих социально-экономических процессов Самаркандского региона.

Ключевые слова: Каттакурган, советская власть, хозяйство, земледелие, земельно-водные отношения, ирригация, аграрная политика, новая экономическая политика, Самаркандский регион.

Abstract. This article examines the economic life of the Kattakurgan area during the early years of Soviet rule, focusing on agrarian relations, agriculture, irrigation, and changes in local economic administration. It considers the effects of the political transformations of 1917-1924, economic instability, and the new government's measures concerning land and water relations. Particular attention is given to the importance of studying Kattakurgan's local economic characteristics within the broader socio-economic context of the Samarkand region.

Keywords: Kattakurgan, Soviet rule, economy, agriculture, land and water relations, irrigation, agrarian policy, New Economic Policy, Samarkand region.

Kirish. XX asrning birinchi choragi Turkiston, jumladan, Samarqand vohasi tarixida siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlar jadallashgan davr bo‘ldi. 1917-yilgi siyosiy voqealar, Rossiya imperiyasining parchalanishi, sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va fuqarolar urushi bilan bog‘liq beqarorlik mahalliy aholining kundalik hayoti hamda an‘anaviy xo‘jalik yuritish tizimiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Ushbu jarayonlar dehqonchilik, savdo, hunarmandchilik, yerga egalik qilish va suvdan foydalanish munosabatlarida ham o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi.

Kattaqo‘rg‘on Samarqand vohasining muhim tarixiy-iqtisodiy hududlaridan biri bo‘lib, uning xo‘jalik hayoti sug‘orma dehqonchilik, mahalliy savdo aloqalari, hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish bilan chambarchas bog‘liq edi. Shu sababli sovet hokimiyatining dastlabki yillaridagi iqtisodiy siyosatni Kattaqo‘rg‘on misolida o‘rganish markaziy

hokimiyat qarorlarining mahalliy sharoitda qanday namoyon bo'lganini aniqlashga imkon beradi. 1917-1924-yillarni Kattaqo'rg'on xo'jaligi tarixida an'anaviy iqtisodiy munosabatlar bilan yangi sovet boshqaruv tizimi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir davri sifatida baholash mumkin. Bu davrda siyosiy hokimiyatning almashishi xo'jalik faoliyatining barcha sohalarida birdaniga bir xil natija bermadi. Ayrim boshqaruv shakllari va ishlab chiqarish an'analari saqlanib qolgan bo'lsa, boshqa yo'nalishlarda davlat nazorati, ta'minot tartiblari va iqtisodiy siyosatning yangi mexanizmlari shakllana boshladi.

Maqolada asosan tarixiylik, xolislik, tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy va muammoviy-xronologik metodlardan foydalanish nazarda tutiladi. Tarixiylik tamoyili Kattaqo'rg'on xo'jaligidagi o'zgarishlarni o'z davrining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlari bilan bog'liq holda o'rganishni taqozo etadi. Qiyosiy-tarixiy metod orqali Kattaqo'rg'ondagi jarayonlarni Samarqand vohasi va Turkistonning boshqa hududlaridagi agrar o'zgarishlar bilan solishtirish mumkin. Muammoviy-xronologik yondashuv asosida tadqiqot davri bir necha bosqichga ajratiladi. Birinchi bosqich 1917-1920-yillarni qamrab olib, siyosiy beqarorlik, urush oqibatlarini va xo'jalik aloqalaridagi uzilishlarni o'rganishga qaratiladi. Ikkinchi bosqich 1921-1924-yillarni o'z ichiga olib, iqtisodiy hayotni tiklash, yangi iqtisodiy siyosat sharoitida xo'jalik yuritish va davlatning agrar munosabatlarga aralashuvi bilan bog'liq jarayonlarni tahlil qilishni nazarda tutadi.

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan sovet davri ma'muriy hujjatlari, yer-suv va soliq masalalariga oid materiallar, mahalliy boshqaruv idoralari hisobotlari, davriy matbuot hamda statistik to'plamlar asosiy manba guruhlari hisoblanadi. Bunday materiallarni o'zaro qiyoslash rasmiy siyosat bilan uning mahalliy ijrosi o'rtasidagi farqlarni aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, sovet davrida yaratilgan manbalarda iqtisodiy siyosat natijalari ko'pincha rasmiy mafkuraviy mezonlar asosida baholanganini hisobga olish lozim. Shu sababli ularni boshqa hujjatlar, statistik ko'rsatkichlar va mahalliy tarixga oid tadqiqotlar bilan solishtirib o'rganish muhimdir.

Kattaqo'rg'onning xo'jalik hayotini o'rganishda, avvalo, uning Samarqand vohasidagi geografik o'rni va an'anaviy iqtisodiy aloqalarini hisobga olish zarur. Hudud xo'jaligida dehqonchilik, mahalliy bozor munosabatlari, chorvachilik va hunarmandchilik o'zaro bog'liq holda rivojlangan. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi esa yer resurslari, suvdan foydalanish imkoniyatlari va sug'orish tarmoqlarining holati bilan belgilanardi.

Dehqon xo'jaliklarining iqtisodiy imkoniyatlari yer maydoni, mehnat resurslari, ish qurollari, suv taqsimoti va mahsulotni bozorga chiqarish imkoniyatlariga bog'liq bo'lgan. Shu sababli hududdagi xo'jalik munosabatlarini faqat yerga egalik shakllari orqali emas, balki suvdan foydalanish tartibi va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ayirboshlanishi bilan bog'liq holda ham tahlil qilish lozim. Kattaqo'rg'on xo'jaligining tarixiy xususiyatlarini aniqlashda 1917-yilgacha shakllangan mahalliy iqtisodiy munosabatlar muhim boshlang'ich mezon bo'lib xizmat qiladi. Sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan ushbu munosabatlar yangi siyosiy va ma'muriy sharoitda faoliyat yurita boshladi.

1921-yildan boshlab sovet davlatining iqtisodiy siyosatida yangi iqtisodiy siyosat – NEP doirasida bozor munosabatlarining ayrim elementlarini qayta joriy etish va ishlab chiqarishni tiklashga qaratilgan choralar amalga oshirildi. Turkiston sharoitida bu jarayonni qishloq xo'jaligi, savdo, soliq tizimi va mahalliy ishlab chiqarish munosabatlarining o'zgarishi bilan bog'liq holda o'rganish mumkin. Kattaqo'rg'on xo'jaligida mazkur siyosatning ta'sirini aniqlash uchun dehqonlarning mahsulot yetishtirish va sotish imkoniyatlari, soliq majburiyatlari, bozorlar faoliyati hamda ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish tartibini o'rganish zarur. Bu ko'rsatkichlar xo'jalik faoliyatining tiklanishi yoki cheklanishi haqida dalillarga asoslangan xulosa chiqarish imkonini beradi.

1920-yillarning birinchi yarmida yer-suv munosabatlarini qayta tartibga solish masalasi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Tarixchi Beatrice Penatining tadqiqotida O'zbekiston qishloqlaridagi yer islohoti, sug'orish, kredit, yerlarni tashkil etish va agrar siyosatning mahalliy oqibatlarini batafsil o'rganilgan. Tadqiqotda Samarqand, Toshkent va Farg'ona hududlarida 1925-1926-yillarda amalga oshirilgan islohotlar alohida tahlil qilinadi.

1920 yilda Kattaqo'rg'ondagi sanoat korxonalari soni besh yil oldingidan 75 foiz kamaydi, mahsulot ishlab chiqarish esa 80 foiz qisqardi. Faqat 1922 yilning oxirida bir muncha qad rostlash sezila boshladi. 1923 yilda bu yerda tozalangan 611 tonna paxtaning 91 ming pudidan ortig'i Moskvaga jo'natildi. 1924 yilda yiliga 2 million pud go'sht tayyorlaydigan zavod, bir yilda 250 bosh qoramol va 350 qo'y-yechkini so'yadigan qushxona, yiliga 120 ming pud un tortadigan tegirmon bor edi. 1925-1926 yillarda shahardagi 68- paxta tozalash zavodida 2 ta dvigatel va 10 ta «Jin» mashinasi o'rnatilib, quvvati 750 ming pud paxtani tozalaydigan darajaga yetkazildi. G'isht zavodi va 3 tegirmon ishga tushirildi. 91 ta kosibchilik korxonasi tiklandi.

Fuqarolar urushining qurolli to'qnashuvlari oqibatida Kattaqo'rg'on uezdining 141 ta qishlog'i talangan. 32 tasi butunlay vayron etilgandi. Shunga qaramay, hukumat idoralari paxtachilikni tiklash vazifasini qo'ydi. 1925 yilda paxtazorlar oldingi yildagidan 26 foiz kengaydi. Yer-suv islohoti deb atalmish zo'ravonlik natijasida jami 10,5 ming desyatinaga yaqin yer egalaridan tortib olindi va qayta taqsimlandi.

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida iqtisodiy boshqaruvning yangi shakllari joriy etilishi xo'jalik yuritish tartiblariga ta'sir ko'rsatdi. Davlat organlari tomonidan yer va suv resurslarini hisobga olish, soliqqa tortish, mahsulot yetkazib berish va ishlab chiqarishni tashkil etishga doir vazifalar iqtisodiy munosabatlarning siyosiy boshqaruv bilan aloqasini kuchaytirdi. Bunday sharoitda mahalliy xo'jaliklarning rivojlanishini baholashda ikki jihatni hisobga olish lozim. Birinchisi ishlab chiqarishni tiklash, sug'orish tizimini saqlash va savdo aloqalarini davom ettirish kabi iqtisodiy ehtiyojlar. Ikkinchisi davlatning markazlashtirilgan boshqaruvni kuchaytirish va xo'jalik munosabatlarini yangi siyosiy maqsadlarga moslashtirishga qaratilgan intilishlari. Ushbu ikki yo'nalish o'rtasidagi munosabatlar har doim ham bir xil kechmagan. Mahalliy sharoit va resurslar davlat qarorlarining amaliy natijalariga ta'sir ko'rsatgan.

1927 yil 7 noyabrda shaharda birinchi elektrostansiya binosiga poydevor qo'yildi. Uni qurish uchun 47 ming so'm mablag ajratildi. Xo'jalik xodimi Vinter va mexanik Golovin quvvati 95,7 kilovatt bo'lgan bu stansiyaning qurishiga kirishdilar. 1929 yilga kelib 28 ming 606 kilovatt-soat elektr quvvati ishlab chiqarildi. 1930 yilda qurilish materiallariga ehtiyoj ortganidan gisht zavodida ikki halqali pech ishga tushirildi. 1932 yilda dastlabki yirik nonvoyxona qurildi. Keyinchalik u non zavodiga va mexanizatsiyalashgan non kombinatiga aylantirildi. 1932 yilda sutkasiga 40 tonna un ishlab chiqaradigan tegirmon qurildi. O'sha yili shahar bosmaxonasi ham tashkil etildi.

XULOSA

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Kattaqo'rg'on xo'jaligi siyosiy beqarorlik, iqtisodiy munosabatlarning qayta tashkil etilishi va davlat boshqaruvining yangi shakllari joriy etilishi sharoitida rivojlandi. 1917–1924-yillar mahalliy xo'jalik hayotida an'anaviy ishlab chiqarish munosabatlari bilan yangi sovet iqtisodiy siyosati o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchaygan davr sifatida ahamiyatlidir. Kattaqo'rg'on xo'jaligini o'rganishda dehqonchilik, yer-suv munosabatlari, sug'orish tizimi, savdo va mahalliy ishlab chiqarish shakllarini o'zaro bog'liq holda tahlil qilish zarur. Chunki ushbu omillar hudud iqtisodiyotining shakllanishi va xo'jalik yuritish imkoniyatlarini belgilagan. Sovet hokimiyatining iqtisodiy siyosati esa mazkur munosabatlarni yangi ma'muriy va siyosiy talablar asosida tartibga solishga intilgan.

Tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, Kattaqo'rg'on xo'jaligidagi o'zgarishlarni

umumrespublika jarayonlaridan ajratib o'rganib bo'lmaydi, biroq mintaqaviy xulosalarni mahalliy dalillarsiz to'liq asoslangan deb hisoblash ham to'g'ri emas. Shu sababli hududning xo'jalik tarixini yoritishda umumiy tarixiy adabiyotlar bilan bir qatorda mahalliy arxiv hujjatlari, statistik hisobotlar va davriy matbuot materiallaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Kelgusida Kattaqo'rg'on uyezdi yoki tegishli mahalliy boshqaruv organlarining hujjatlari, yer-suv hisoblari, soliq qaydlari va qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlarini aniqlash mazkur mavzuning ilmiy asoslanganligini oshiradi. Bu esa sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Kattaqo'rg'on xo'jaligida yuz bergan o'zgarishlarni aniqroq baholash, ularning sabablari va mahalliy aholi turmushiga ta'sirini tarixiy dalillar asosida ochib berish imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Samarqand viloyat davlat arxivi, fond – 230. 21-ish, 61-varaq.
2. Penati, Beatrice. Rural History of Soviet Central Asia: Land Reform and Agricultural Change in Early Soviet Uzbekistan. Leiden: Brill, 2025.
3. Халимов Х. Каттақўрғон тарихи. – Самарқанд, 2013. – Б. 64.
4. Kattaqo'rg'on shahar davlat arxivi, fond – 539, 26-ish, 12-varaq.
5. Бекмуродов И. Справочник Каттакургана. – Ташкент, 1968. – с. 224